

PRZEDMOWA

Zebrane w tej publikacji prace były przedstawione na Sympozjum *Sztuka i ideologia XIV wieku*, które odbyło się w Warszawie w dniach 29 i 30 listopada 1973 roku z inicjatywy Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk. Było to trzecie ze spotkań interdyscyplinarnych, zorganizowanych przez Komitet z myślą o umożliwieniu humanistom różnych specjalności wspólnych dyskusji nad wybranym okresem albo problemem. Znaczna liczba uczestników obrad i żywa, treściwa dyskusja na tym właśnie Sympozjum zdają się świadczyć, że humaniści polscy odczuwają potrzebę konfrontacji tego rodzaju nawet wówczas, kiedy punktem wyjścia do rozpatrywania kultury danego okresu jest w zasadzie jedna tylko dziedzina, w naszym przypadku: sztuka *. Pozostaje natomiast do wyjaśnienia, dlaczego wybrano wiek XIV jako przedmiot takiego spotkania.

Sztuka gotyku należy do najślabiej rozpoznanych odcinków przeszłości artystycznej w Polsce. Dotyczy to zarówno znajomości samego materiału zabytkowego, jak rozeznania w głównych nurtach artystycznych, w tendencjach rozwojowych sztuki i w takich towarzyszących jej zjawiskach, jak mecenat, społeczne warunki twórczości i inne. Powstały wprawdzie w ostatnim trzydziestoleciu tego typu opracowania, głównie zresztą rzeźby i malarstwa, dla kilku regionów, ale w stosunku do ogólnego stanu potrzeb jest ich niewiele. Większość dziedzin artystycznych w poszczególnych historycznych dzielnicach Polski wciąż czeka na takie ujęcia. Uderza zwłaszcza mała liczba opracowań architektury i rzemiosła artystycznego. Jeszcze gorzej przedstawia się — co oczywiście wytłumaczyć łatwo można — stan rozpoznania głównych problemów artystycznych gotyku w Polsce, np. ruchu artystów, zależności między dzielnicami, struktury

* O założeniach interdyscyplinarnych spotkań organizowanych przez Komitet zob. *Sztuka i ideologia XIII wieku. Materiały Sympozjum Komitetu Nauk o Sztuce Polskiej Akademii Nauk*. Warszawa, 5 i 6 IV 1971 r. Pod red. P. Skubiszewskiego. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 7.

programów ikonograficznych w głównych grupach dzieł, i innych tego rodzaju zagadnień, których opracowanie jest nieodzownym warunkiem przygotowania syntezy. Można wprawdzie wskazać szereg wartościowych monografii, ale dysproporcja pomiędzy liczbą zbadanych problemów a rozległością życia artystycznego i zróżnicowaniem sztuki w Polsce w XIV i XV wieku nadal jest znaczna. Należy wreszcie zauważyć, że nawet liczbą przyczynków znacznie ustępują studia nad gotykiem innym zakresom badawczym. Co najmniej kilka kluczowych dzieł tego okresu czeka na lepsze niż dotąd poznanie.

Jest rzeczą oczywistą, że żadna konferencja naukowa nie zmieni wiele w istniejącym stanie badań. Tak prace materiałowe, jak studia nad problemami o charakterze czysto interpretacyjnym pozostają domeną działalności poszczególnych uczonych i instytucji naukowych w ramach ich długofalowych zamierzeń. Ale wydaje się, że w odniesieniu do gotyku badania te wymagają intensyfikacji i przyspieszenia. A właśnie spotkanie takie, jak symposium interdyscyplinarne, może stać się odpowiednim w tej mierze stymulatorem poczynań. Przy tej okazji wyraźniej ujawniają się luki w badaniach i pożądane kierunki dalszych prac. Przebieg obrad *Symposium Sztuka i ideologia XIV wieku* zdaje się potwierdzać to przekonanie.

Kilku objaśnień wymaga sprawa wyboru materiałów na *Symposium*, a w konsekwencji — zawartość niniejszego tomu. Widziane z perspektyw humanistyki polskiej, bardzo wyraźnie różnią się potrzeby takiej interdyscyplinarnej dyskusji nad XIV wiekiem od podobnego spotkania poświęconego stuleciu poprzedzającemu. Wiek XIII był w Europie okresem radykalnego przełomu, który we wszystkich dziedzinach życia otworzył drogę ku epoce nowożytnej. Uderzające przy tym były dynamika i wszechstronność przeobrażeń, które objęły wszystko: od filozofii i sztuki, poprzez struktury społeczne i gospodarcze, do technologii i materialnych warunków egzystencji człowieka. Zmiany te dawały o sobie znać wszędzie, ale jednocześnie szczególne warunki panujące na znacznych obszarach Europy sprawiały, że w niektórych krajach liczne dziedziny życia były nimi objęte jedynie połowicznie. Radykalne przeobrażenia w swoisty sposób łączyły się z tradycją i to sprawia, że obraz wieku XIII na pewnych odcinkach rzeczywistości historycznej, a zwłaszcza na niektórych ziemiach, jest wyjątkowo niejednorodny, zaś linie ewolucji w procesie dziejowym płynne, trudne do uchwycenia. Tak było w szczególności w środkowej i środkowowschodniej Europie. Na zorganizowanym w roku 1971 *Symposium Sztuka i ideologia XIII wieku* próbowano dać temu wyraz i stąd w jednym tomie znalazły się prace na temat wiodących wizji rzeczywistości w filozofii czy o nowych prądach ideowych, ale i o za-

chowawczych typach rozwiązań artystycznych. Bo taka szeroka była amplituda napięć twórczych w Europie wieku XIII i jej uchwycenie wydaje się niezbędne dla zrozumienia procesów kulturowych zachodzących nawet w peryferyjnej wówczas i rozbitej na dzielnice Polsce.

Wolno mniemać, że nieco inna perspektywa jest potrzebna przy dyskusji nad XIV stuleciem w naszej części kontynentu. Obraz niezwyklej dynamiki przeobrażeń, ale i zróżnicowania w przyjmowaniu tych zmian, obraz znacznej rozpiętości kierunków poszukiwań połączonych z kontrastami powoli zmienia się na rzecz coraz większej koncentracji zjawisk, klarowania się procesów społecznych i politycznych, na koniec — ujednociania głównych linii ewolucji. Czynniki dynamizujące Europę w wieku XIII, ale wychodzące w zasadzie tylko z nielicznych jej ośrodków kulturotwórczych, natrafiają w stuleciu następnym na korzystne warunki już na większych niż uprzednio obszarach, są powszechniej przyjmowane, a co najważniejsze — spotykając się z różnymi osiągnięciami miejscowymi stają się teraz w poszczególnych częściach kontynentu zaczynem nie znanej dotąd, naprawdę samodzielnej drogi rozwoju. Tak było właśnie w środkowej i środkowowschodniej Europie, która dopiero w XIV wieku okrzepła w strukturach przez nią w pełni uformowanych i jej odpowiadających. Tutaj narodziły się wtedy, lub odrodziły, wielkie monarchie z dynastiami pojmowanymi jako rodzime, tutaj wykształciły się układy stanowego życia politycznego, społecznego i gospodarczego, tutaj wreszcie w tym stuleciu utrwaliły się tak ważne dla rozwoju kultury i sztuki organizmy miejskie — a wszystko to miało własną mechanikę istnienia zrodzoną z miejscowych warunków. Europę nadal przenikały idee i prądy interregionalne, ale wiek XIV był okresem przełomu w tworzeniu się państw narodowych i odpowiadających im form świadomości. Przez kontrast ze stanem stulecia poprzedzającego szczególnie silnie ujawniło się to w środkowej i środkowowschodniej Europie.

Dlatego podejmując temat związków między sztuką a różnymi przejawami ideologii w XIV wieku z punktu widzenia potrzeb humanistyki polskiej, trzeba było położyć nacisk na wydobycie cech tego organizmu — do pewnego stopnia zamkniętego, a w każdym razie samowystarczalnego — jakim były kraje naszego regionu, a wraz z nimi Polska. Z tym założeniem wiązały się ściśle referaty Jerzego Kłoczowskiego i Henryka Samsonowicza, którzy nakreślili obraz wzrostu kierującego się ku samodzielności, czynników koncentrujących i integrujących procesy społeczne oraz kulturowe. Legenda stulecia czternastego jako „Wieku Złotego” i pamięć o władcach tutaj panujących jako o „Królach Wielkich”, tak słusznie podniesiona przez Jerzego Kłoczowskiego, to symbole owej dłu-

giej drogi, jaką narody tej części Europy, a wraz z nimi Polska, wówczas przebyły.

Jednym z najważniejszych na tym obszarze w wieku XIV zjawisk było tworzenie nowych albo odbudowa dawnych monarchii. Proces ten dokonywał się wraz z przejściem od form feudalizmu dynastycznego do stanowego i towarzyszyły mu gruntowne przeobrażenia w strukturach społecznych, w ustroju, w gospodarce, w instytucjach publicznych, co z kolei niosło ze sobą brzemienne w skutkach zmiany w świadomości i w ideologii. Te aspekty kultury politycznej XIV w. w Polsce podkreśliła w związku z pojęciem *regnum* Jadwiga Krzyżaniakowa. Ścisły z nimi związek mają także referaty Ewy Śnieżyńskiej-Stolot i Jerzego Gadomskiego. W pierwszym z nich zostało poruszone zagadnienie nowej pozycji monarchy w świetle ceremoniału pogrzebowego, w drugim — odbicie nowej koncepcji państwa jako wspólnoty Ziemi, jako *Corona regni*, w programie dekoracji architektury na przykładzie jednego z dzieł krakowskich. Rzadki, ale zrozumiały na tle ambicji politycznych i ideowych monarchii tego czasu przykład sięgnięcia do topiki antycznej w tworzeniu wizerunku pary królewskiej przedstawił Janusz Kębłowski.

Na sympozjum interdyscyplinarnym nie można było pominąć zagadnienia przejawów ideologii i kierunków rozwoju form wyrazowych w innych niż wizualne sztukach, jakkolwiek ramy czasowe spotkania bardzo ograniczały ten zakres. Julian Lewański zajął się w swej pracy fundamentalną kwestią przeznaczenia i społecznego odbioru utworów literackich różnych typów. Henryk Kowalewicz przedstawił polski dorobek na bardzo ważnym odcinku poezji łacińskiej, głównie liturgicznej. Przebieg odmiennej niż na Zachodzie drogi rozwoju muzyki polskiej w XIV w. jest przedmiotem artykułu Jerzego Morawskiego.

Ostatnią grupę stanowią prace poświęcone architekturze, w której odmiennosc dróg rozwojowych w stosunku do sztuki zachodnioeuropejskiej i powiązanie z linią własnej tradycji — często sięgającej nawet romanizmu — z wszystkich dziedzin sztuki wystąpiły najsilniej. Zagadnienie znaczenia budownictwa wieku XIII dla formuły gotyku środkowo-europejskiego podjęli w swych artykułach Krystyna Białoskórska i Marian Kutzner. W pierwszym z nich całość architektury polskiej u progu wieku XIV została rozpatrzona właśnie pod kątem tych związków. W drugim — osobliwe przywiązanie jednego środowiska, śląskiego, do określonego modelu architektonicznego jest wyjaśniane zależnością od wzorów ukształtowanych jeszcze w poprzedzającym stuleciu i ich znaczenia ideowego. Związane z tamtymi zagadnienie kształtowania się w ciągu wieków XIII i XIV typów klasztornej architektury miejskiej przedstawia na przykładzie Ziemi Chełmińskiej Teresa Mroczo. Katedrą krakowską, dziełem kluczowym dla zrozumienia architektury Małopolski,

wzniesionym w formach gotyku już poklasycznego, ale — w sposób znamieny dla sztuki w tej części Europy — na rzucie wyrosłym z klasztornej tradycji XIII w. i niejako przekreślającym „katedralność” budowli, zajął się Jerzy Pietrusiński, stawiając ważne pytanie o głównego inicjatora budowy i upatrując go w osobie króla.

Już ta krótka prezentacja pokazuje, jak małą część zagadnień mogło podjąć Sympozjum z tego, co nauki historyczne rozpatrują współcześnie w związku z badaniami nad wiekiem XIV. Dyskusja * wykazała, iż poruszone w pracach tematy należą do tych, wokół których koncentrują się podstawowe pytania o charakter kultury okresu. Można więc żywić nadzieję, że Sympozjum było pewnym krokiem naprzód na drodze do lepszego tej kultury poznania.

Jeden z autorów, Jerzy Pietrusiński, pragnął zadekować swoją pracę profesorowi Adamowi Bochnakowi, zmarłemu już po odbyciu Sympozjum, w roku 1974. Inicjatywę tę Komitet Nauk o Sztuce PAN przyjął z głębokim przekonaniem jako swoją i niniejszy zbiór prac poświęca pamięci tego wybitnego, bardzo zasłużonego dla polskiej humanistyki historyka sztuki, niezmiernie prawego Człowieka.

Piotr Skubiszewski

* W dyskusji głos zabierali oprócz referentów: Marian Arszyński, Zofia Białłowicz-Krygierowa, Janusz Bieniak, Anna Czekanowska-Kuklińska, Aleksander Gieysztor, Danuta Hanulanka, Lech Kalinowski, Alicja Karłowska-Kamzowa, Stefan Kuczyński, Tadeusz Lalik, Kazimierz Malinowski, Andrzej Nadolski, Ewa Nogieć-Czepielowa, Bolesław Przybyszewski, Jerzy Rozpędowski, Jan Samek, Piotr Skubiszewski, Zygmunt Świechowski, Jerzy Woronczak.